

A CÁPA LEÍRÁSA EGY 1798-ES MAGYAR KIADVÁNYBAN

Emberevőhal

A XVIII. század végi, korai magyar folyóiratok vissza-visszatérően írtak a tengeri élőlényekről. Számos halfaj felbukkant a cikkeken, tudósításokban, recenziókban.

A Magyar Könyvház 1783. évi 4. száma szerint a cethal nagy méretű, a tetején pedig egy „síp” található, azzal fújja ki a vizet. Ide sorolja a delfint is, elevenszülőségüket pedig a „szoptatnak” kifejezéssel jelzi. Az írás azonban, ami egyébként *A Természet Országiról* című könyv ismertetője, mégsem állítja be félelmetes fenevadnak. Ugyanígy más kontextusban, konkrétan kereskedelmi szemszögből jelenik meg az „egy szarvú hal” is, ami itt, a szövegkörnyezet alapján, valószínűleg a narvál lehetett. Egy számmal korábban, Ginther *A kereskedők iskolája* című munkájának bemutatásában találkozhatunk vele, melyből azt is megtudhatjuk, hogy értékét 20-30 forint körülire saccolták. A Magyar Könyvház más számai szintén foglalkoztak halakkal, például a tőkehállal is.

A legérdekesebb azonban a *Sokféle* 5. darabja, amely 1798-ban jelent meg Győrben. A Sándor István által írt és szerkesztett folyóirat a megszűnt *Mindenes Gyűjtemény* szellemiségét folytatta. Az említett 5. darabról Sándor azt írja, hogy olyan dolgokat tartalmaz a természetéről, amiket hazai munkákban addig nem lehetett

olvasni, de külföldiekben se gyakran. Felépítését tekintve *A Természet három Országi* logikáját követi, Sándor talán fel is használta. Számtalan állatot bemutat például az elefántot, a majomféléket, a medvét, a vidrát és még sok mást a növények és ásványok előtt. Különlegessége, hogy nyelvújítás előtti forrásként sok állat ma már ismeretlen néven fordul elő benne.

A halak a listán a madarak után következnek. Az első a 38. sorszámú tőkehal, amit bothalként említ. Rögtön ezután jön az emberevőhal, melynek már a neve, ez az egybeírt jelzős szerkezet is meglehetősen félelmetes. Utána foglalkozik még a fegyverhálnak nevezett kardhállal, a fűrészhállal, a heringgel, a lazaccal, a repülőhállal, a tonhállal, a cettel és még néhány különös néven emlegetett élőlénnel (görtshal, hajó-ragasz, úszófej). Ezt követően, az 51. sorszámmal kezdve már a rovarok jönnek.

Az emberölő hal a 39. Az írás végig így nevezi a bemutatott élőlényt, de az elején megadja a német és francia elnevezést. A „Hayfisch”, azaz der Haifisch, illetve a requin cápát jelent, innen tudható egyértelműen, hogy

róla van szó, bár a jellemzésből is ki lehetne következtetni. A három nyelvű megnevezés egyébként nagyon is pontos meghatározás, különösen akkor, ha elfogadjuk az Etimológiai szótár és az Állatnevek enciklopédiája azon megállapítását, miszerint a cápa szó esetleg nyelvújításkori eredetű lehet. Ekkor másképp nem is hívhatták volna, a mű írásakor ugyanis a kifejezés még biztosan nem lehetett elterjedt, ha egyáltalán létezett.

Az állat híre mindenestre rossz volt. A beszámoló szerint „rettenetes” élőlényről van szó, ami semmit sem kímél, mindent képes megtámadni, sőt felfalni is. Nem erről kapta azonban a nevét, hanem arról, hogy szinte vadászik az emberre, mivel követi a hajókat, szüntelenül körülöttük van, s így nagy veszélyt jelent a legénységre. Kiváltképp a fürdőzőkre és azokra, akik csupán

véletlenül esnek bele a vízbe. Az ilyen tengerészeknek nem sok esélyük van, állítja az írás, a cápa ugyanis nagy valószínűséggel végez velük, s el is fogyasztja őket.

A cápa mint emberevő szörnyeteg nem újkeletű kép, eleink is féltek a nagytestű haltól. A tengerészek meséi azonban nem csak őket örökítették meg, különféle ijesztő lényekről szóltak, melyek megtámadják a hajókat, és megölik a matrózokat. Számos szerző foglalkozott a témával Arisztoteléstől kezdve a közép- és kora újkoron át az újkorig, az összefoglalók egy része létező élőlényekre utalt, mások azonban csupán a képzelet szüleményei voltak, olykor valóságos állatok jellemzőiből összegyűrt varázslatos szörnyek.

Szárazföldi-tengeri párok

Tipikus példa erre Thomas Cantimpratensis *Könyv a dolgok természetéről* című műve, melyben a XIII. századi domonkos szerzetes elveti azt az elképzelést, miszerint ezek az állatok keveredéssel jöttek volna létre. Hiába hasonlítanak szárazföldi élőlényekre, szerinte Isten eleve így teremtette őket, sőt, majdnem minden szárazföldi állatnak megvan a maga párja a tengerben. Könyvében sok helyen hivatkozik Arisztotelészre, ami nem meglepő, hisz a XIII. században váltak elérhetővé latinul a görög bölcs zoológiai munkái, de Pliniusra és Solinusra is utal. A mesés elemek, mint például a ludolacra vagy a szirének mellett azért találunk hasznosabb

információkat is mondjuk a víziló, a delfin vagy a krokodil esetében. Az ismertetett lények között van egyébiránt a cápa is, amelynek bemutatásakor szintén Arisztotelész a kiindulási pont. A rövid leírás azonban csupán azt közli, hogy ez az állat szó szerint megvizsgálja a magzatot szülés előtt. „Kiveszi” a méhéből, de ha nem elég életerős, akkor visszateszi, hadd fejlődjön tovább. A bizzarr megállapítás oka az eleve születés lehet, de ebben a forrásban nem találunk semmi olyat, ami

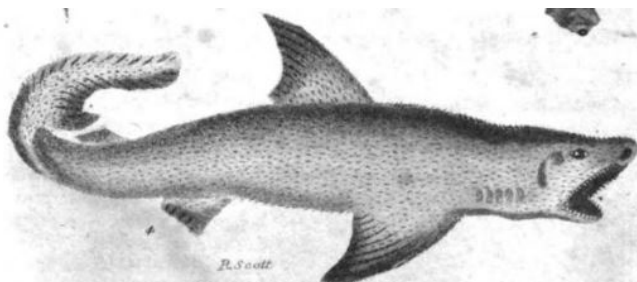
a cápák emberevő jellegére utalna. Arra viszont jó példa, hogy már a skolasztikusok is a „szörnyek” közé sorálták, igaz, valószínűleg azért, mert ritkán észlelt, ám annál veszélyesebbnek gondolt állat volt.

A római időkben még a halászat több művészi ábrázolásán felbukkantak a cápák, a középkorban azonban a

babonák és a mitikus szemlélet vette át a megfigyelés helyét. Az ősi cápafogakat megkövült sárkánnyelvnek gondolták, porrá őrölt változatát pedig ellenmérgeként használták. A reneszánsz korban már valamivel több információjuk volt róluk az embereknek. Ábrázolták is őket különböző munkákban. Olaus Magnus *Carta Marina* (1539) című művében például van egy kép egy cápák által körbevett emberről, de felbukkan Pierre Belon egy 1553-as írásában és Guillaume Rondelet *Libri de Piscibus Marinis* (1554) című könyvében is. Előbbi azért érdekes, mert a kor szokásának megfelelően kifejező néven, mint *canis carcharias* említi. A kutya szó lehet itt furcsa, a másik kifejezés a görögből jön, és foguk érdekességére utal. A nevet Belon szerint ázsiai népektől kapta, s azt írja, az állat nagy tekintélynek örvend a norvégok között. A sárkánnyelvekről az igazat egyébként csak Fabio Colonna fogalmazta meg 1616-ban. Megjegyzendő még, hogy a cápákkal Linné is foglalkozott 1735-ben.

Rabszolgák réme

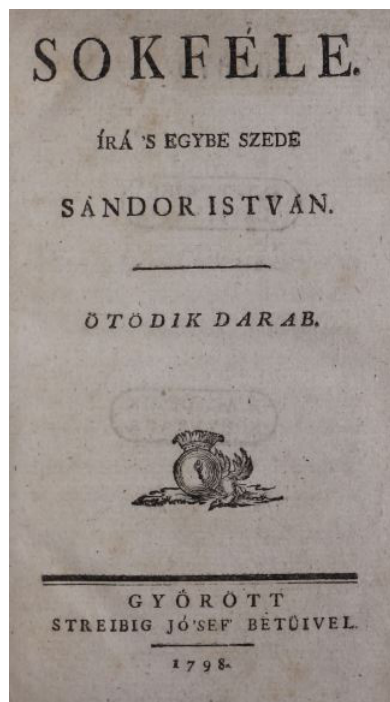
A XVIII. században már másféle elsődleges források is rendelkezésünkre állnak, például hajósok, utazók beszámolóí. Ezek a cápát nem varázslatos szörnynek láttatják, de továbbra is vérszomjas fenevadnak, a tengerészek egyik fő ellenségének. A cápa alakja hangsúlyos szerepet kapott a rabszolgakeresked-

A nagy fehér cápa ábrázolása Oliver Goldsmith „A History of the Earth and Animated Nature” című művének 3. kötetében (1832-es kiadás). Forrás: <https://books.google.hu/>

lemről szóló írásokban is. A tengerbe hajított holttesteket eltakarító állat egyúttal a hajókon uralkodó körülményeket és a rabszolgaság intézményének kegyetlenségét is szimbolizálta, máskor a cápa alakja egyenesen a rabszolgatartók metaforája volt. Az biztos, hogy sok, rabszolgahajókon szolgáló tengerész látott cápákat Nyugat-Afrika partjainál, több forrás pedig arról tudósít bennünket, hogy ezek az állatok hosszan követték is a hajókat. A cápák nem csak állandó fenyegetést jelentettek, hanem büntetési lehetőséget is. Oliver Goldsmith, XVIII. századi ír költő, író szintén említ ilyen esetet 1774-es *A History of the Earth and Animated Nature* című művének cápákról szóló részében. Szerinte egy rabszolgánőt a hajó kapitánya büntetésből megkötöztetett, majd belélogatták a tengerbe. Nagy sikoltást hallottak, amiről először azt hitték, hogy csak a vízbefulladásától fél, a víz azonban pirossá változott, s ahogy teste a felszínre emelkedett, látták, hogy egy cápa harapott ki belőle egy darabot. Goldsmith egyébként más példát is hoz, egy tengerész 1744-ben úgy 50 yardra (kb. 45-46 m) fürdött a hajójától, amikor cápatámadás áldozata lett.

A korszakban tehát rengeteg történetben szerepelnek a cápák, ám az sem mindegy, melyik fajuk. A magyar forrás a cápaféléket egyszerűen csak hájhalaknak hívja a német elnevezés után, s közülük a legnagyobbnak mondja az emberevőhalat, melynek magyar nevét is a német Menschenfresser-ből veszi. Ez alapján a nagy fehér cápáról lehet szó, Goldsmith is ezt a fajt emeli ki (noha az afrikai történetekben más cápák jelennek meg). Ő a hosszáról azt mondja, 20-30 láb, míg a *Sokféle* szerint az emberevőhal 15, de akár 20-30 nyomra is megnő. Valószínűsíthető tehát, hogy az emberevőhal a nagy fehér cápa lehetett, de alakja összemósódhatott más cápafélékkel is.

„Az Emberevőhal” című írás eleje a *Sokféle* 5. darabjában (51. oldal).
Forrás: http://real-j.mtak.hu/7723/1/MTA_Sokfele_05.pdf

Mérete ezek alapján olyan 6-9 m lenne, ami azonban erős túlzás az átlagos 3-5 m-hez viszonyítva.

Sándor István leírása szerint az emberevőhal világos, a bőre „goromba”, amit azonban felhasználnak, hisz háموkat készítenek belőle Norvégiában, míg „Jégországban” sarukat. Nagy állkapcsuk van, benne fűrészkes fogak. Olyan veszélyesek, akár csak szárazföldön a „tígor” (tigris), az „oroszlány” (oroszlán), a „párd” (párduc), és a „hyena” vagy „török-farkas” (hiéna). Szerinte minden tengerben előfordul, de leginkább délen és északon. Követik a hajókat a tetemekért és egyéb kidobott dolgokért. Veszélyesek a halászokra és a vízbe esőkre, Sándor szerint szinte az összes útleírás tartalmaz ilyen eseteket. Különösen érdekes az az állítás, miszerint tuskés, éjjel világító bőrük van.

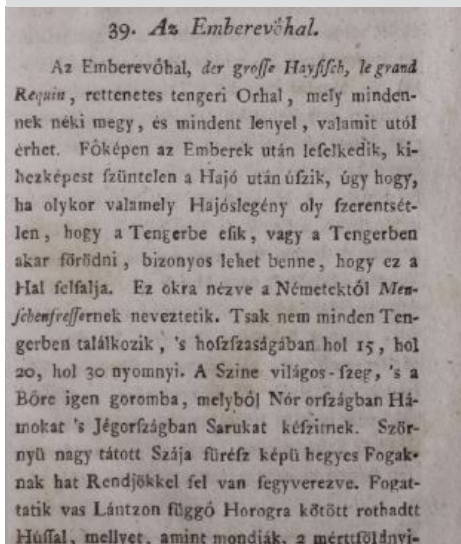
Hájhalak

A hájhalaknak, írja Sándor, több fajuk van. Közülük az emberevőhal a legnagyobb, de említ még egy különleges példát is: a babos (pötyös) hájhal hasonlít a párdokra (párducokra). Utóbbi a leopárdcápa leírása lehet. Az emberevőhalat rothadt hússal kell fogni, állítja a forrás, amit vasláncra függő horogra kell tenni. Goldsmith is hasonlóról

beszél, ő marha vagy disznóhúst említ, sőt, részletesen be is mutatja a folyamatot. Hozzáteszi még, hogy ezt az állatot a legnehezebb legyőzni, majd csodálattal írja, hogy Afrikában egyszerűen csak beúsznak hozzá egy késsel, s amint közelebb ért a cápa, azt belésúrnák a hasába.

Sándor István azt is ismerteti, mire használják a kifogott cápát. A korábban már említetteknek megfelelően itt is a bőrükről beszél, amiről megtudjuk, hogy még „óratok és zsebtok” borítására is jó. A húsa azonban „kemény és büdös”, így ehetetlen. A májukból ellenben „halvaj készül.” Goldsmith művéből kiderül, hogy a cápamájolajról van szó, szerinte egy cápából

„Az Emberevőhal” című írás eleje a *Sokféle* 5. darabjában (51. oldal).
Forrás: http://real-j.mtak.hu/7723/1/MTA_Sokfele_05.pdf

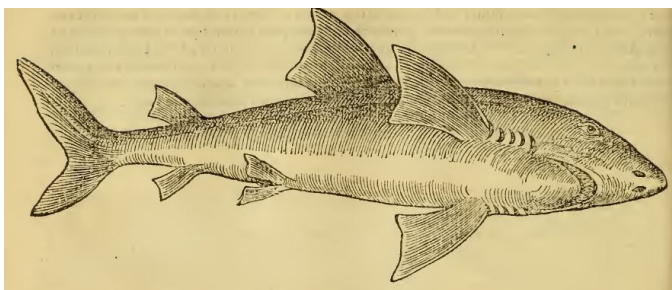

3 vagy 4 quart kapható. A quart a gallon egynegyede, ami a brit mértékegységek alapján nagyjából 1,136 liter. A kinyerhető mennyiség tehát Goldsmith szerint úgy 3,5-4,5 liter lehetett.

Azt nem tudni pontosan Sándor ismerte-e a korabeli brit munkákat. Valószínűsíthető, hogy inkább a német és francia szövegek alapján dolgozott, erre utal az elnevezések említése is. Az azonban jól látszódik, hogy tájékozott volt, s a korabeli vélekedésekkel egyező leírást tudott adni a cápáról, melynek akkori kreatív neve nem vált elterjedtté, de jól példázta a tőlük való félelmet és a róluk szerzett tapasztalatokat. Két másik szerzőt említ meg Sándor István. Az egyik „Demaillet”, azaz de Maillet francia diplomata és természettudós. Szerinte a szárazföldi élőlények a tengeriekből fejlődtek ki. Sándor azt írta erről, hogy aki megvizsgálja a cápákról készült képeket és a természetüket, az mindent hihetőnek találja. Mai tudásunk szerint de Maillet könyve, a *Telliamed* megállapításainak nagy része helytelen, de ki szokták emelni vele kapcsolatban, hogy a *Biblia* helyett, a természetben kereste az élőlények kialakulásának magyarázatát. Erre az a felfedezése készítette, hogy ha kagylók vannak a tengertől messze lévő hegyek sziklaiban, akkor valamikor víz kellett, hogy fedje őket. Úgy képzelte, hogy valaha az egész Földet tenger borította, aminek a vízszintje 8 cm-t csökkent évszázadonként. Ez a számolás azonban azt eredményezte, hogy a Föld több milliárd éves, ami nem volt összeegyeztethető a bibliai szövegekkel.

Elméleteit Sándor is ismerhette, aki ezek szerint nem vetette el teljesen a gondolatait. A másik hivatkozott mű egy képeskönyv, amit éppen azért említett, mert az olvasó abban találhat ábrákat a cápákról. Bertuch *Bilderbuch für Kinder* című könyve valóban egy pedagógiai célzattal készült képeskönyv gyerekeknek, melyben számos állat képe is szerepelt sok mással egyetemben a hajómodellektől a Vezúv kitöréséig. Művészi értéke mellett Bertuch mesterműve az első ilyen témájú szakkönyv is német nyelvterületen, mely ezek szerint valamennyire Magyarországon is ismert volt.

Sándor István tehát a kor ismereteit felhasználva, azokra valamennyire hivatkozva alkotta meg rövid jellemzését az emberevőhalról, amely valószínűleg

A „*Canis carharias*” néven említett cápa ábrázolása Pierre Belon könyvében (1533).
(Forrás: Biodiversity Heritage Library
<https://ia800302.us.archive.org/29/items/petribelloniicen00belo/petribelloniicen00belo.pdf>)

a nagy fehér cápa lehetett, bár leírására más cápafajok is hathattak. A különféle élőlényekről szóló sorozat részeként pontos ismereteket akart közölni erről az állatról is, amiről számos rémhír terjengett. A cápa már a középkori mesés listákban is a tengeri szörnyek közé tartozott, de a XVIII. században is megőrizte vérengző fenevad jellegét a brutális történetek fő-

hőseként. A *Sokféle* 5. darabja hiánypótló munka volt a maga idejében, s bár néhány megállapítása visszatekintve különösnek tűnhet, valójában egy korszak korszerűnek számító ismereteinek összefoglalója.

PIPICS JÁNOS

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Sándor István: *Sokféle* 5., Győr, 1798. 2., 51–53. p.
- [2] Belon, Pierre: *De aquatilibus, Libri duo. Cum eiconibus ad viuam ipsorum effigiem, quoad eius fieri potuit, expressis.* Parisiis, 1553. 58. p.
- [3] Cantimpratensis, Thomas: *Könyv a dolgok természetéről.* VI. könyv. A tengeri szörnyek. <https://mek.oszk.hu/04600/04623/html/istenallatkertje0003.html> (megtekintve: 2020. 06. 23.)
- [4] CCXCVII. könyv. A Természet Három Országának rövid ismertetése. Kezdet gyanánt. In: *Magyar Könyvház* 4., Pozsony, 1783. 175–197. p.
- [5] Costantino, Grace: *Sharks Were Once Called Sea Dogs, And Other Little-Known Facts.* Smithsonian Magazine, <https://www.smithsonianmag.com/science-nature/sharks-were-once-called-sea-dogs-and-other-little-known-facts-180952320/> (megtekintve: 2020. 06. 28)
- [6] Goldsmith, Oliver: *A History of the Earth and Animated Nature.* 3. A. Fullarton and Co, Glasgow, 1832. 490–498. p.
- [7] LVI. könyv. In: *Magyar Könyvház* 3., Pozsony, 1783. 162–199. p.
- [8] Mathez, Edmond A., Webster, James D.: *The Earth Machine. The Science of a Dinamic Planet.* Columbia University Press, New York. 2004. 13–14. p.
- [9] Mojetta, Angelo R., Travaglini, Andrea, Scacco, Umberto, Bottaro, Massimiliano: *Where sharks met humans: The Mediterranean Sea, history and myth of an ancient interaction between two dominant predators.* = *Regional Studies in Marine Science*, 2018. Vol. 21. 30–38. p.
- [10] Wainwright, Milton, Alshammari, Fawaz: *The Forgotten History of Panspermia and Theoris of Life From Space.* = *Journal of Cosmology*, 2010. Vol. 7., 1771–1776. p.